

ŞEYHÜLİSLAMLARIN OSMANLI SİYASİ VE İDARİ HAYATINA ETKİSİ (1574-1622)

*The Influence of Shaykh Al-Islams on Ottoman Political and
Administrative Life (1574-1622)*

Filiz Yıldırım

Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye
e-mail: fyildirim@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6626-8531

Near East Historical Review

15/1, April/ Nisan 2025
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 90.04.2025
Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.04.2025
Pages - Sayfa : 1 - 17

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.81520>

Citation - Atıf : Filiz Yıldırım, “Şeyhülislamın Osmanlı Siyasi Ve İdari Hayatına Etkisi (1574-1622)”, *Near East Historical Review*, 15/1, April, 2025, pp. 1 – 17.

ŞEYHÜLİSLAMLARIN OSMANLI SİYASİ VE İDARİ HAYATINA ETKİSİ (1574-1622)

*The Influence of Shaykh Al-Islams on Ottoman Political and
Administrative Life (1574-1622)*

Filiz Yıldırım

Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye
e-mail: fyildirim@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6626-8531

Öz

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının başını teşkil eden Şeyhülislam, şariat mahkemelerine ve dini kurumlara nezaret eden en üst mevkideki din adamıdır. Bu makamda bulunan şahsın en temel görevi dinî, siyasî ve idarî konularda bilhassa Hanefî fıkhrına göre fetva vermektir. Osmanlılarda bu unvanın ilk olarak ne zaman kullanıldığı hakkında net bir bilgi olmasa da Fatih'in kanunnamesinde sadrazamdan sonraki isim olarak protokoldeki yeri belirtilmiştir. Padişah hocalarının, sadrazamdan önce geldiği bilgisi dikkate alındığında aynı zamanda padişah hocası olan şeyhülislam, sultandan sonraki isim olarak zikredilebilir. Şeyhülislamın bulunduğu konum, tesir ettiği alanın genişlemesini ve önemli yetkileri eline almasını sağlamıştır. 16. yüzyıl ortalarında idarî görevlerinde artış olan şeyhülislam, yüzyılın sonlarına doğru devletin siyasî kararlarında da etkin rol oynamıştır. Bu nedenle padişah ve sadrazamlarla her açıdan uyum içinde çalışabilecek ve onların icraatlarını destekleyecek isimler, atamalarda önceliğe sahip olmuşlardır. Bu makamın siyasî otorite ile olan ilişkisi, sadrazamla eş bir rol üstlenmesi zaman zaman yetki çatışmalarına da sebep olmuştur. Mutlak otorite sahibi olan padişahın, zafiyet içinde bulunması idari ve siyasî kararların alınmasında şeyhülislamı daha da ön plana çıkarmıştır. Öyle ki herhangi bir isyanın ortaya çıkması durumunda, padişahın lehine/aleyhine şeyhülislamın vereceği fetva bu makamın gücünü göstermesi açısından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Padişah, Şeyhülislam, Fetva, Veziriazam.

Abstract

Shaykh al-Islams, the head of the scientists in the Ottoman Empire, is the highest-ranking cleric who oversees sharia courts and religious institutions. The main duty of the person in this position was to give fatwas on religious, political and administrative issues, especially according to Hanafi jurisprudence. Although there is no clear information about when this title was first used in the Ottomans, its place in the protocol was stated as the name after the grand vizier in Fatih's rule book. Considering the information that the sultan's teachers came before the grand vizier, Shaykh al-Islams, who were also the sultan's teachers, can be mentioned as the names after the sultan. The position of the Shaykh al-Islam enabled him to expand his influence and gain important powers. The Shaykh al-Islam, whose administrative duties increased in the mid-16th century, also played an active role in the political decisions of the state towards the end of the century. For this reason, people who could work in harmony with the sultan and grand viziers in every aspect and support their actions had priority in appointments. The relationship of this office with the political authority and its role as a grand vizier has occasionally led to conflicts of authority. The weakness of the sultan, who had absolute authority, brought the sheikhs al-Islams to the forefront in making administrative and political decisions. So much so that in the event of any rebellion, the fatwa that the sheikhs al-Islam would give in favor of/against the sultan is noteworthy in terms of showing the power of this office.

Keywords: Ottoman Empire, Padishah, Shaykh al-Islams, Fetwa, Vizier-azem.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, bir meselenin dini ve hukuki hükmünün Hanefi fikhı esas alınarak yazılı veya sözlü bir şekilde ortaya konulmasına *fetva*, fetvayı vererek hükmü açıklayana da *müftü* denilmektedir.¹

Osmanlılardaki kazâ müessesesi, yargılama yetkisini elinde bulunduran ve hüküm veren bir birimdir. Bu sebeple 16. yüzyılın ortalarına kadar *kazaskerler derece olarak müftülerin üstünde olmasına rağmen* zaman zaman müftülük ile kadılığın birleştirildiği görülmüştür. Ancak daha sonra müftü, bütün ilmiye sınıfının reisi olmuştur. Müderrisler ve mevali denilen kadılar da müftülük müessesesinin idaresine verilmiştir. Hanefi fikhıyla ilgili her ayrıntıya vakıf olduklarından ve fetva verme yetkilerinden ötürü, müftülere hürmeten *şeyhülislam* denilmiştir.²

Şeyhülislamlık, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ile resmi bir nitelik kazanmıştır. Öyle ki *ulemanın reisi* olarak ifade edilen şeyhülislamın protokoldeki yerinin vezirlerden önce geldiği de ifade edilmiştir.³ Osmanlı'da bu makama ilk olarak Molla Fenari'nin⁴ (ö. 1431) getirildiğine dair tartışmaya muhtaç bilgiler vardır. II. Murad döneminde Bursa'da kadı ve müderris olarak görev yapan Molla Fenari, eş zamanlı olarak müftülük görevini de icra etmekteydi. Devrin kronikleri, bu üç görevi de uhdesinde bulunduran Fenari için *şeyhülislam* ibaresini kullanmazlar. Bu durum ulema arasında fetva yetkisini elinde bulunduran *müftünün şahsiyle kaim bir unvan* olduğunu ortaya koymaktadır.⁵

Şeyhülislam tayinleri belli bir tahsil ve kariyere sahip ilim insanları arasından yapılırdı. Bu tayinler, sadrazamın arzı ve padişahın tasdiğiyle gerçekleşirdi. 16. yüzyılın ilk yarısına kadar, Molla Fenari örneğinde görüldüğü üzere kazaskerlikten, kadılıktan ya da müderrislikten müftülüğe geçiş sağlanmışken; bundan sonra Rumeli kazaskerliğinden şeyhülislamlığa geçiş adeta bir gelenek halini aldı. Öyle ki Rumeli kazaskerliğinden bu makama doğrudan tayin edilen ilk isim *Ebussuud Efendi*'dir.⁶

Meşihat makamına gelebilmek için birtakım vasıflara sahip olmak gerekse de özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren siyasi ve idari uyum, bu tayinlerin belirleyici unsuru olmuştur. Çünkü padişahlar ve sadrazamlar kendileriyle rahat çalışacak, faaliyetlerine destek verecek olan şahısları bu makama getirmeyi yeğlemişlerdi. Şahsi müdahale ve tercihlerin, devlet kadrolarının ehil olmayan bazı isimlerce işgaline yol açtığı gibi sıklıkla şeyhülislam değişikliğine sebep olduğunu da söylemek gerekir. Osmanlı'nın bu önemli kurumunda en uzun süre görev yapan iki isim Zenbilli Ali ve Ebussuud efendilerdir.⁷

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 173.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 153, 174-175; Muhammet Abdülmecit Karaaslan-Nevzat Bakırcı, *17. Yüzyıl Osmanlı'sında Siyâsî, İktisâdî, Sosyal, Hukûkî Hayat ve Şeyhülislâm Bâlizâde Mustafa Efendi'nin Fetvaları*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2022, s. 144. Müftülük ile kadılık (fetva-kazâ) arasındaki temel farklar için bkz. Fahrettin Atar, "Fetva", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 487-488; Abdulkadir Atar, *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat (XVIII. Yüzyıl)*, Albaraka Yayınları, İstanbul 2020, s. 44.

³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, 1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006, s. 318.

⁴ Molla Fenari hakkında bkz. Tuba Nur Saraçoğlu, *Osmanlı'nın Bilgeleri Molla Fenârî*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2018.

⁵ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 92.

⁶ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.

⁷ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92-93; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Silsile-i Ulemâ Mecmuası Adlandırma, Manalandırma ve Yararlanma Teşebbüsü*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2024, s. 81.

Şeyhülislamların en temel görevi kendilerine sorulan genel ve özel şeri hukuki meseleler hakkında fetva vermek⁸ olsa da 1503-1526 yılları arasında görev yapan *Zenbilli Ali (Alâeddin Ali) Efendi*'nin şeyhülisamlığı sürecince, bu makama yeni sorumluluklar yüklenmiştir. Mesela II. Bayezid'in İstanbul'da inşa ettirdiği medresede, şeyhülislamların ders vermesi zaruri hale geldi.⁹ Öyle ki Zenbilli Ali Efendi'den sonra meşihat makamına gelen isimler aynı zamanda II. Bayezid Medresesi'nin müderrisliğine de atanmışlardır. Buna ek olarak Bayezid Külliyesi'nin nezâreti de henüz 16. yüzyılın başında bu makamın uhdesine bırakıldı¹⁰. Kısa bir sürede bu görevi tasarruf edenlerin etkinliği arttı ve kudretli padişahların dahi kararlarına müdahale etmeye başladılar. Örneğin Zenbilli Ali Efendi, Yavuz Sultan Selim gibi sert bir hükümdarın bazı siyasi ve idari kararlarını tasvip etmediğini katı bir şekilde dile getirmiştir. Bununla yetinmeyen Zenbilli, padişahların ruhani ve dünyevi durumlarını gözetmenin şeyhülislamın başlıca vazifelerinden olduğunu da belirtmiştir. Mevcut örnekler, bu makamın yeni anlayışlara ve değişimlere gebe olduğunu göstermesi açısından kıymetlidir.¹¹

Zenbilli'den sonra şeyhülislam olan *Kemalpaşazade* ve *Sadi Çelebi*, verdikleri fetva ve önerilerle yeni açılımlar sağladılar ve bu makamın itibarını arttırdılar. *Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi*, biraz ileri gitmiş olacak ki sisteme muhalif verdiği fetvalardan dolayı I. Süleyman tarafından azledilmiştir. Meşhur âlim *Ebussuud Efendi* bu hususta daha ılımlı hareket etmiştir. Devlet işlerinde şeri hukuka aykırı gördüğü uygulamalara karşı çıksa da fetvalarında genel itibarıyla devletin temel siyasi prensiplerini desteklediğini hissettirmektedir. Böylece kurumun siyasi otoriteyle olan ilişki ağının niteliği de belirlenmiştir.¹²

Şeyhülislamların önemi zamanla artınca, 16. yüzyılın ikinci yarısında sadrazamların onları ziyaret etmeleri adet haline geldi. Padişahın emriyle ilk ziyaret 1584 yılında Veziriazam Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından, Şeyhülislam *Çivizade Mehmed Efendi*'ye yapılmıştır. Bu ziyaretin ardından sadrazamların onları ziyareti kanun haline geldi.¹³

1. Osmanlı'nın İç ve Dış Siyasetinde Şeyhülislamlar

Bir İslam devleti olarak Osmanlı, şeriata üstünlüğü ilkesini benimsemiştir. Bu sebeple gayrimüslim bir devlete kapitülasyon verirken ya da bir madde değişikliği gibi politik kararlarda şeyhülislamın fetvasını alırdı.¹⁴ Öyle ki bu fetvalar, Osmanlı devlet teşkilatında şeyhülislamı çok etkin bir konuma getirmiştir. Herhangi bir icra yetkileri bulunmayan,¹⁵ divanda üyelikleri dahi olmayan şeyhülislamlar, özellikle 16. yüzyıldan itibaren görüşlerine sık sık başvurulmuş isimler olmuşlardır.¹⁶ Erken dönemlerde müftülük teşkilatının başı olarak görev yapan

⁸ Muharrem Midilli, *Aile Hukukî Hayat ve Şeyhülislâm Osmanlı Aile Hukukî Üzerine 1001 Fetva (16.-18. Yüzyıllar)*, Fecr Yayınları, İstanbul 2023, s. 1.

⁹ Şeyhülislam, Bayezid Medresesi'nde yaptıkları müderrisliğe karşın maaş aldıkları gibi vakfından da para alırlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 205. Ancak şeyhülislam, ağır iş yüklerinden dolayı kendi yerlerine ders verecek bir vekil tayin etmişler ve sonradan burada bir *ders vekâleti* makamı oluşmuştur. Ercan Alan, *Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 58.

¹⁰ II. Bayezid Külliyesi ile beraber II. Bayezid tarafından kurulan diğer vakıfların nezâret görevi de şeyhülislamlara verilmişti. Bu durum Şeyhülisamlık Nezâreti'ni vücuda getirmiştir. Nazenin Saadet Güler, *Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 137, 174, 261.

¹¹ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.

¹² Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 187; *Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden "Çivizade Mehmed Efendi Ruznâmçesi"*, (yay. haz. Yasemin Beyazıt), TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 11; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 991.

¹⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 50.

¹⁵ Emre Berber- Abdullah Vefa Karataş, "Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü", *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, 2(1), 2022, s. 248.

¹⁶ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 94.

şeyhülislamların idari görevleri müftü tayinleriyle sınırlı idi. Fakat 16. yüzyılın ortalarında yüksek rütbeli kadı ve müderrislerin tayin, terfi ve diğer işlemleri kazaskerlerden şeyhülislamlara intikal edince idari görevlerinde artış oldu. 17. yüzyıldan itibaren de fiilen idarenin içinde yer aldılar. 18. yüzyıla gelindiğinde savaş ilanı, barış antlaşmaları, merkez ve taşradaki huzursuzlukların giderilmesi gibi konular için toplanan meclislerde de etkili görevler ifa etmişlerdir.¹⁷

Yetkileri genişleyen şeyhülislamlar, bilhassa 16. yüzyılın sonlarından itibaren devletin siyasi kararlarında veziriazamlarla eş bir rol üstlenmeye başladılar. Vekil-i mutlak olan sadrazamların padişahın dünyevi otoritesini, meşihat makamında olanların da manevi otoriteyi tesis ettiği düşüncesinden hareketle her iki güç arasında bir denge sağlanmıştır. Ancak Hezarfen Hüseyin Efendi, devlet işlerinin din işleri üzerine bina edildiğini ifade ederek bazı hususlarda şeyhülislamların daha üstün olduğuna da değinmektedir.¹⁸ Şeriatın temsilcisi olan isimler, fetva yetkisi ile yalnızca halk nezdinde değil, iktidar cenahında da kabul görmüştür. Öyle ki şeyhülislamlar, siyasi arenada herhangi bir bürokratın erişemeyeceği kadar kudretli olmuşlardır.¹⁹ Bu durum her iki taraf arasında bir rekabet ortamının doğmasına ve dolayısıyla devletin bazı kurumlarının bundan etkilenmesine yol açmıştır. Aşağıda da görüleceği gibi etkin olan tarafın, rakip olduğu taraf üzerinde görevden uzaklaştırma ve daha da ileri gidilerek idam kararını aldırması hem devlet görevlilerinin sık sık değişmesine hem de kurumların işleyişinde aksaklıklara sebep olmaktaydı. Örneğin; mevali ve müderrislerle ilgili tayin işlemlerini yürüten şeyhülislam, hazırlamış olduğu isim listesini veziriazam aracılığıyla padişahın onayına sunmaktaydı. Padişah oluru alındıktan sonra yine veziriazamın bilgisi dâhilinde, şeyhülislama ilgili liste ulaştırılırdı. Ancak veziriazam-şeyhülislam rekabeti, zaman zaman bu ve benzeri işlerin yürütmesine engel olmaktaydı. Nitekim Yemişçi Hasan Paşa ile Sunullah Efendi arasındaki husumet, döneminde tertip ettiği atamaların yapılmasına mâni olmuştu.²⁰

Sultan III. Murad'ın cülusu ile başlayıp Sultan II. Osman'ın hal'ine kadar yani 1574 ile 1622 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde görev yapan şeyhülislamlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁷ Abdulkadir Atar, *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat*, s. 47.

¹⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîni-âi Âl-i Osmân*, (haz. Sevim İlğürel), TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 197.

¹⁹ Emre Berber- Abdullah Vefa Karataş, "Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü", s. 249.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 181.

Tablo 1: Osmanlı Şeyhülislamları (1574-1622)

Sıra	Şeyhülislam	Fiilen Görevde Olduğu Tarih	Görev Süresi			Padişah
			Yıl	Ay	Gün	
1	Hamid Mahmud Efendi ²¹	23 Ağustos 1574- 16 Ekim 1577	3	1	23	III. Murad
2	Kadızade Ahmed Şemseddin Efendi ²²	18 Ekim 1577-25 Mayıs 1580	2	7	7	
3	Malulzade Mehmed Efendi ²³	25 Mayıs 1580- 21 Ocak 1582	1	7	27	
4	Çivizade Mehmed Efendi ²⁴	21 Ocak 1582- 8 Mayıs 1587	5	3	17	
5	Müeyyedzade Abdülkadir Şeyhî Efendi ²⁵	8 Mayıs 1587- 3 Nisan 1589	1	10	26	
6	Bostanzade Mehmed Efendi (ilk meşihati)	3 Nisan 1589- 9/10 Mayıs 1592	3	1	6	
7	Bayramzade Zekeriyya Efendi	9/10 Mayıs 1592- 11 Temmuz 1593	1	2	1	
8	Bostanzade Mehmed Efendi (ikinci meşihati)	11 Temmuz 1593- 1 Nisan 1598	4	8	21	III. Murad- III. Mehmed
9	Hoca Sâdeddin Efendi (Hasanzâde)	1 Nisan 1598- 2 Ekim 1599	1	6	1	III. Mehmed
10	Sunullah Efendi (ilk meşihati)	2 Ekim 1599- 2 Ağustos 1601	1	10	-	
11	Hocazade Mehmed Efendi (ilk meşihati)	2 Ağustos 1601- 5 Ocak 1603	1	5	3	
12	Sunullah Efendi (ikinci meşihati)	5 Ocak 1603- 7 Şubat 1603	-	-	34	
13	Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ilk meşihati) ²⁶	7 Şubat 1603- 8 Haziran 1604	1	4	1	III. Mehmed- I. Ahmed
14	Sunullah Efendi (üçüncü meşihati)	8 Haziran 1604- 28 Temmuz 1606	2	1	20	I. Ahmed
15	Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ikinci meşihati)	28 Temmuz 1606- 23 Kasım 1606	-	3	26	
16	Sunullah Efendi (dördüncü meşihati)	23 Kasım 1606- 5 Haziran 1608	1	6	13	
17	Hocazade Mehmed Efendi (ikinci meşihati)	5 Haziran 1608- 2 Temmuz 1615	7	-	27	
18	Hocazade Esad Efendi	2 Temmuz 1615- 21 Mayıs 1622	6	10	19	I. Ahmed- I. Mustafa- II. Osman

²¹ Cahit Baltacı, “Hâmid Efendi, Çivizâde Damadı”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 460-461.

²² Mehmet İpşirli, “Kadızâde, Ahmed Şemseddin”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 96-97.

²³ Tahsin Özcan, “Mehmed Efendi, Malûlzâde”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 456-457.

²⁴ Mehmet İpşirli, “Çivizâde Mehmed Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 347-348.

²⁵ Mehmet İpşirli, “Abdülkadir Şeyhî Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 244.

²⁶ Kaba Mustafa olarak anıldığına dair bilgi de mevcuttur. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Silsile-i Ulemâ Mecmuası*, s. 95.

Görüldüğü üzere bu makama on sekiz defa atama yapılmıştır. Bostanzade Mehmed Efendi'nin 11 Temmuz 1593 tarihindeki ikinci şeyhülislamlığına kadar Osmanlı Devleti'nde meşihat makamına aynı şahıs ikinci kez atanmamıştır. Ancak bu tarihten sonra -çalıştığımız dönem dikkate alınarak- Sunullah Efendi'nin dört kez, Hocaşade Mehmed keza Ebulmeyamin Mustafa efendilerin iki kez göreve geldikleri görülmektedir. Bu durumda 1574-1622 yılları arasında on iki ismin ataması gerçekleştirilmiştir. Toplam görev sürelerine bakıldığında en uzun süre görevde kalan şeyhülislam 8 yıl 6 ay ile Hocaşade Mehmed Efendi ve 7 yıl 9 ay 27 gün ile Bostanzade Mehmed Efendi'dir. Hocaşadelerden Esad Efendi de 6 yıl 10 ay 19 gün aralıksız bu görevi icra etmiştir. Dört kez ataması yapılan Sunullah Efendi'nin toplam görev süresi 5 yıl 7 ay 3 gündür. Onu 5 yıl 3 ay 17 gün ile Çivizade Mehmed Efendi takip etmektedir. En kısa süre şeyhülislamlık yapan isim Bayramzade Zekeriya Efendi'dir. Diğer şeyhülislamın bir buçuk yıldan fazla, dört yıldan az görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

Şeyhülislamın görev süreleri, dönemin koşullarıyla doğru orantılıdır. Devletin güçlü olduğu zamanlarda meşihat makamını tasarruf edenlerin daha uzun süre görev yaptıkları gözlenmiştir. Ancak merkezi otoritenin tam olarak tesis edilemediği buna paralel olarak karışıklıkların yaşandığı bir ortamda, bu makamdaki azillerin kısa aralıklarla gerçekleştiği de vakidir.²⁷

1.1. Sultan III. Murad'ın Şeyhülislamı (1574-1595)

Sultan Murad'ın 21 yıllık saltanatında 7 şeyhülislam görev yapmıştır. Bu şeyhülislamın, devletin iç ve dış siyasetindeki etkileri çeşitli icraatlarıyla kendisini göstermiştir. Bulundukları makamın sunduğu imkânların yanında yetki alanları genişledikçe birtakım idari faaliyetlerde daha çok ön plana çıktılar. Aslında salahiyyetin genişlemesi, çoğu zaman adam kayırma gibi devletin faydasına olmayacak icraatlara da yol açmaktaydı. Örneğin dönemin dördüncü şeyhülislamı *Çivizade Mehmed Efendi*, Mısır'da çavuşluk hizmetinde bulunan Hamza isimli şahsı, kendi iltimas nâmesiyle dergâh-ı ali çavuşları zümresine dâhil etmiştir.²⁸

Bazı ekonomik faktörler birtakım siyasi olayların yaşanmasında etkili olmaktadır ki 1589'da yaşanan *Beylerbeyi Vakası* bunun en güzel örneklerinden biridir. Paranın değerinin düşmesi, Osmanlı akçesinin piyasadaki alım gücünü azaltmıştı. Bu durum maaşlı askerlerin yani kapıkullarının zarar görmesine sebep olmuştu. İstanbul esnafı ayarı düşük akçe ile alışveriş yapmak istemediği için kapıkulu askeri zor duruma düşmüştü. Yeniçeriler, durumu önce *Şeyhülislam Müeyyadzade Abdülkadir Şeyhi Efendi*'ye sonra Veziriazam Siyavuş Paşa'ya arz etseler de karşılık bulamadılar. Bunun üzerine mevcut durumun sorumlusu olarak gördükleri Rumeli Beylerbeyi Doğanç Mehmed Paşa, Baş Defterdar Mahmud Paşa ve bazı devlet adamlarının kellesini almak amacıyla saraya yürüdüler. Birtakım müdahalelere rağmen teskin olmayan yeniçeriler, padişahı tahttan indirmekle tehdit edince Mehmed ve Mahmud paşalar askere teslim edildi. Paşaların idamı gerçekleştikten sonra, asker de saraydan çekildi. Bu vakanın hemen ardından Sadrazam, Şeyhülislam ve bazı devlet görevlileri makamlarından uzaklaştırıldılar.²⁹

Meşihat makamı 3 Nisan 1589 tarihinde *Bostanzade Mehmed Efendi*'nin tasarrufuna verildi. Bostanzade'nin bu ilk şeyhülislamlık devrinde, Beylerbeyi Vakası'ndan hemen sonra avarız vergilerinin toplanmasında yaşanan ihmallerden ötürü bazı kadılar hapse atılmak

²⁷ Emre Berber- Abdullah Vefa Karataş, "Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü", s. 243.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicillatı Mühimme Defterleri* (A. DVNS. MHM. d.), No: 50, Hüküm 90, 25 Rebiülahir 992 (6 Mayıs 1584).

²⁹ Erhan Afyoncu- Ahmet Önal- Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 38-39; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 209-212.

suretiyle cezalandırılmıştı. Bu durum payitahtta bir ulema muhalefetine yol açtı. Sadrazam Sinan Paşa, Bostanzade'nin muhalif tarafta bulunduğunu iddia ederek, onun tutumunu eleştirmiştir. Meseleyi padişaha arz ederken şeyhülislamın idari işlere karışmasının doğru olmadığına da dikkat çekmiştir.³⁰ Sadrazam Sinan Paşa, şeyhülislamın beyan ettiği fikirlerin aksi faaliyetlerde bulunmaya gayret etmekteydi. Rakip güçler arasındaki bu mücadelenin temel sebebi, makamını muhafaza ederek padişaha daha yakın olmak ve yetki alanını genişletmek şeklinde yorumlanabilir. Devletin menfaatlerini geri plana itmek pahasına birbirini geçmeye çalışan güçler, gözden düşürme taktiğiyle hedeflerine ulaşmaya çalışmaktaydılar. Mesela Bosna hududundaki Uskokların Türk sınırlarına yaptığı saldırılara Avusturya'nın destek vermesi ve Osmanlı'ya bağlı voyvodaların Avusturya cephesinde yer almak istemesi üzerine her iki devlet arasında gerginlik yaşandı. Bunu fırsata çevirmek isteyen Sadrazam Sinan Paşa, İran'a yaptığı seferle ün kazanan ve sefer sonunda barış antlaşması imzalayan Ferhad Paşa'nın yıldızının parlamasına tahammül edemediğinden Avusturya üzerine sefer yapılması hususunda padişaha baskı kurdu. Zira benzer ya da daha büyük bir başarıya imza atmak istiyordu. Dış politikada cereyan eden bu olayın görüşüldüğü toplantıda, Sinan Paşa'nın sefer arzusuna Şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi, Hoca Sadeddin Efendi ve Ferhad Paşa karşı çıkmaktaydılar. Bu üç önemli ismin, İran seferinden henüz çıkan askerin yorgun olduğu ve zamana ihtiyaçlarının olduğu yönündeki gerekçeleri Sultan Murad tarafından kabul görmedi. Neticede Sadrazam Sinan Paşa'nın ordu serdarı olarak atanacağı savaşın yapılması için karar alındı.³¹ Sinan Paşa, bu vesileyle rakiplerine üstünlük sağlamıştı. Diğer taraftan şeyhülislamın padişaha sunduğu çeşitli telhislerin onaylanmamasının sebebi olarak sadrazamın görülmesi, her iki isim arasındaki gerginliği arttırmıştı. Bu gerginliğe ek olarak şeyhülislam tarafından yürütülen Sultan Bayezid Medresesi müderrisliği görevinin Bostanzade tarafından ihmal edildiği de öne sürülerek şeyhülislamın azline karar verildi.³²

Meşihat makamına oturan şahısların, devlet erkânı ile geçinmeleri son derece önemlidir. Aksi halde padişah, kendisine yakın isimlerin tesirinde kalarak şeyhülislamı görevinden uzaklaştırabilirdi. Nitekim Bostanzade hem Sinan Paşa hem de Anadolu kazaskeri ve dönemin ünlü şairi Baki ile aralarındaki ihtilaftan dolayı üç yıl yürüttüğü görevinden azledildi.³³

Bu durum, diğer şeyhülislamın daha ılımlı davranması gerektiği yönünde bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Öyle ki Şam beylerbeyi ve kadısının, örfi bir vergi sebebiyle Şam defterdarını şikâyet ederek, defterdarın öldürülmesi gerektiğini savunmaları üzerine Sultan III. Murad, durumu şeyhülslama aktarmıştır. *Bostanzade Mehmed Efendi*'nin yerine göreve başlayan *Bayramzade Zekeriyya Efendi*, defterdarın tövbe etmesinin yeterli olacağını belirtmiş ve durumu kontrol altına almıştır.³⁴

Zekeriya Efendi'nin ölümüyle, *Bostanzade Mehmed Efendi* yeniden şeyhülislam olmuştur.³⁵ Osmanlı tarihinde azledildikten sonra ikinci kez meşihat makamına getirilen ilk isim Bostanzade'dir.³⁶ Bu arada *hâce-i sultani* unvanıyla sarayda önemli bir yer edinen ve özellikle devletin dış siyasetinde etkili olan Hoca Sadeddin Efendi, mevcut şeyhülislamı gözden düşürmeye çalıştı. Sadeddin Efendi, meşihat makamında bulunan Bostanzade'nin en önemli

³⁰ *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, s. 225.

³¹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, II, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 127-131.

³² *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, s. 270; *Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri*, s. 20.

³³ Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 311.

³⁴ Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", s. 311.

³⁵ Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", s. 311.

³⁶ *Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri*, (yay. haz. Yasemin Beyazıt), TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 19.

rakibi idi.³⁷ *Bostanzade Mehmed Efendi*, atandığı görevini ölene kadar beş yıl boyunca yürütmüştür. Görevde olduğu zaman zarfında siyasi olaylarla da çok yakından ilgilenmiştir.³⁸

1.2. Sultan III. Mehmed'in Şeyhülislamı (1595-1603)

Bostanzade ölünce Sultan III. Mehmed, validesi Safiye Sultan ve Sadrazam Hadım Hasan Paşa'nın muhalefetine rağmen hocası *Sadeddin Efendi*'yi şeyhülislamlığa getirtti (1 Nisan 1598).³⁹ III. Murad ve III. Mehmed'e hocalık yapmış Sadeddin Efendi, henüz şeyhülislam olmadan da devletin iç ve dış siyasetinde alınan kararlarda büyük etkiye sahip olmuştu. Sultan III. Murad'a Avusturya seferine çıkmaması yönünde telkinlerde bulunan Hoca Sadeddin, III. Mehmed'in devam eden sefere çıkmasında ve Haçova'nın kazanılmasında büyük rol üstlenmiştir. Öyle ki bu zaferin ardından kendisinin ünü daha da artmıştır. Selefî *Bostanzade Mehmed Efendi*'yi gözden düşürünce, Sultan III. Mehmed vezirliklere ve ilmiye rütbelerine tayin edilecek olanlar için Hoca Sadeddin ile fikir alışverişinde bulunulmasını istemiştir. Böylece Hoca Sadeddin bulunduğu mevkii iyice sağlama aldı. Hatta selef-halef olan Koca Sinan Paşa ve Damat İbrahim Paşa gibi iki önemli isim, Sadeddin ile iyi geçinmek zorunda kalmışlardı. Hoca Sadeddin, Damat İbrahim'in görevden alınıp yerine Çığalazade Sinan Paşa'nın sadrazam olmasını talep edince, valide Safiye Sultan ile arası açıldı. III. Mehmed, annesinin telkinleriyle İbrahim Paşa'yı görevinde tutarken, Sadeddin Efendi'yi hocalıktan azletti. 10 ay sonra İbrahim Paşa'nın sadareten alınması ve Bostanzade'nin ölmesi, Sadeddin Efendi için bir fırsat oldu ve 1 Nisan 1598 tarihinde hâce-i sultânî unvanı ile ulûfesi bâki kalmak şartıyla şeyhülislamlığa getirildi.⁴⁰

Vefat ettiği 2 Ekim 1599 tarihine kadar 18 ay 1 gün şeyhülisamlık yapan Sadeddin Efendi'nin ilk işi Hadım Hasan Paşa'ya karşı valide sultanla ve İbrahim Paşa'nın ekibiyle arasını düzeltmek oldu. İntikam alma dürtüsüyle hareket eden yeni şeyhülislam, yeniden kazandığı güçle Hasan Paşa'nın sadareten ayrılmasına sebep oldu. Sadrazam Hasan Paşa'nın, Bostanzade öldüğü vakit şeyhülisamlık makamına Hoca Sadeddin'in değil de dönemin ünlü şairi Baki'nin ya da Karaçelebizade Hüsam Efendi'nin getirilmesi yolundaki gayretleri padişah hocasının dikkatinden kaçmamıştı.⁴¹ Hasan Paşa'nın yüksek devlet görevlerini açık arttırmayla sattığı ve aldığı paraları valide sultana verdiği yolundaki şayialardan istifade ederek onun azledilmesinde başarı gösterdi.⁴²

Hasan Paşa'yı takiben önce Cerrah Mehmed Paşa sonra üçüncü kez Damat İbrahim Paşa sadarete getirildi. İbrahim Paşa, artık Sadeddin Efendi ile uyumlu çalışması gerektiğinin bilincindeydi ve ona göre hareket ediyordu. Dönemde gerçekleşen Macaristan seferinde Serdar Satırcı Mehmed Paşa'ya gerekli talimatı bizzat şeyhülislam vermişti. Hatta başarısız olunca bir mektupla ordu serdarını azarlamaktan da geri durmamıştı.⁴³

Padişahların tecrübesizliği şeyhülislamların yetki alanlarını genişletince dış siyasette daha çok palazlandıkları görülmüştür. Mesela Hoca Sadeddin'in Kırım Hanı II. Gazi Giray ile mektuplaştığı ve onunla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir.⁴⁴ Hoca Sadeddin'in dış ilişkilerdeki

³⁷ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 197; *Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri*, s. 22.

³⁸ Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", s. 311.

³⁹ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, İSAM Yayınları, İstanbul 2021, s. 116-117.

⁴⁰ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 197.

⁴¹ Abdülkadir Özcan, "Hadım Hasan Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 5.

⁴² Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 116-117.

⁴³ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 197.

⁴⁴ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 197.

tecrübesi 1580 yılında İngiltere'ye Osmanlı topraklarında ticaret yapma hakkı veren bir antlaşmayı imzalamasındaki aktif rolünden de anlaşılmaktadır.⁴⁵

Hoca Sadeddin'den sonra, ilmiye mesleğinin en yüksek payesi olan şeyhülislamlık makamına *Sunullah Efendi* geçti. Yeni şeyhülislam içte ve dışta devleti meşgul eden hususlarda ağırlığını hissettirmiş ve toplumu ilgilendiren konularla yakından ilgilenmiştir.⁴⁶ Dönemin önemli olaylarından kira kadın Esperanza Malchi hadisesinde verdiği fetva ile kira kadının taraftarlığını yapmıştı. Safiye Sultan'a yakınlığı ile tanınan Esperanza Malchi, sarayda büyük bir nüfuz elde etmişti. Ticaret ve iltizam işlerinden dolayı büyük bir servet edinmişti. Oğlunu İstanbul gümrüklerinin başına getirmeyi başararak cizye ve koyun vergisi iltizamlarını da ele geçirmişti. Bu hızlı yükseliş ve büyük servet, üç aylık maaşları güç bela ödenen İstanbul'daki sipahilerde büyük rahatsızlık uyandırdı.⁴⁷ Dönemde Anadolu'yu her açıdan etkileyen Celali İsyanlarının⁴⁸ yanında büyük bir ekonomik buhran da vardı. Askerler kira kadının tasarrufundaki gümrük iltizamından devlete teslim ettiği ve buradan sipahilere dağıtılan paraların kalp (sahte ya da ayarı bozuk) olduğunu ileri sürerek harekete geçtiler⁴⁹ ve *Şeyhülislam Sunullah Efendi*'den kira kadını öldürmek için fetva istediler. Şeyhülislam, zimmi olduğu için kira kadını katletmenin şeran caiz olmadığını belirttiği gibi sürgün edilmesi yolunda bir öneride bulundu. Ancak bu cevap tatmin edici olmadı ve kira kadın saklandığı yerden yakalanıp oğluyla birlikte öldürüldü.⁵⁰ Valide sultan, Sunullah Efendi'yi sipahileri tahrik ettiği gerekçesiyle suçlayarak bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.⁵¹

Sunullah Efendi, sipahilerin kira kadın için istediği idam fetvasına hayır dese de Eflak Voyvodası Mihâl'in elçisinin öldürülmesi için evet demekten çekinmedi. 1601 yılında elçi Dimo, Yanova ve Lipve kalelerinin durumunu öğrenmek için İstanbul'a geldiğinde Sadaret Kaymakamı Hafız Ahmed Paşa, Mihâl ve elçisinin daha önce kendisini aldattıkları ve çok sayıda Müslümanın hayatına mal oldukları gerekçesiyle onlardan intikam almak istedi. Bunun için de Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin fetvasına ihtiyaç duydu. Şeyhülislam'ın *katledilmeleri vaciptir* fetvası üzerine elçi Dimo idam edilince, *elçiye zevâl aklen ve şeran kabul edilemez* diyerek bu talihsiz uygulamadan rahatsızlık duyan Sadrazam İbrahim Paşa, durumu padişaha arz etmiştir. Bunun üzerine Sultan III. Mehmed, Hafız Ahmed Paşa'yı sadaret kaymakamlığından almıştır.⁵² Esasen bu ve benzeri vakalarda alınan fetvaların, hadisenin gerekçelerini güçlendirmeye ve meşrulaştırmaya yönelik olduğu açıktır.

Sunullah Efendi'nin tartışmalara yol açan bir diğer kararı da Celali lideri Karayazıcı Abdülhalim ile ilgilidir. Celali denilen zümrelerin bir araya gelerek toplu bir isyana giriştikleri Karayazıcı olayı Anadolu'da halkın büyük sıkıntılar yaşamasına ve yer değiştirmesine sebep oldu. Bu hadise devlet için büyük bir tehlike arz ettiği gibi Osmanlı sosyal ve ekonomik

⁴⁵ Ömür Yanar, "Osmanlı Merkezi İdaresinde Siyasi Güçler Dengesi Bağlamında Şeyhülislam (16. Yüzyıl Sonlarından 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar)", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/33 (2022), s. 60.

⁴⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, II, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 825-826.

⁴⁷ Neslihan Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları", *Tarih Okulu Dergisi*, XXIX (Mart 2017), s. 157; Erhan Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s. 50-51.

⁴⁸ Celali İsyanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

⁴⁹ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 118.

⁵⁰ Neslihan Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları", s. 157-158; Kira kadın için ayrıca bkz. *Tarih-i Selânikî*, II, s. 854-857.

⁵¹ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Târîhi*, I, (çev. Zuhuri Danişman), Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1967, s. 238.

⁵² *Naimâ Târîhi*, I, s. 256-257. Sunullah Efendi'nin fetvası şu şekildedir: *Gerek Mihâl ve gerek elçisi olan mel'un-ı pür mekr ü âlin bir veçhile ahd ü emânı şer'an maktûl olmayub, elbette katl ü tenkil olunmaları vacibdir*. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam Sun'ullah Efendi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hattat Sayısı*, 13 (1983-1987), s. 214.

yapısında önemli değişimlerin başlangıcını da oluşturdu. Beylik veya beylerbeylik iddiasıyla devlete başkaldıran Karayazıcı gerek Sunullah Efendi'nin gayretleriyle gerekse şeyhülislamın Anadolu'da kadılık yapan yeğeni Çelebi Kadı'nın isyancı lehine yazdığı mektuplarla hükümeti etkilemesi sonucunda affedildi.⁵³ Bu affa rağmen Karayazıcı'nın çıkardığı karışıklıklar, Sunullah Efendi'nin tenkit edilmesine ve 2 Ağustos 1601 yılında görevinden azledilmesine yol açtı. Göreve yeniden kabul edilmesine kadar geçen beş aylık zaman diliminde devlet meselelerinden uzak durmadı. Örneğin Sadaret Kaymakamı Damat Halil Paşa'nın rüşvete meyilli olduğu bilgisini sultana ulaştırmış ve kaymakamı görevinden uzaklaştırmıştır. Yerine Saatçi Hasan Paşa getirilmiş olsa da Anadolu'da artan karışıklıklar Saatçi Hasan Paşa'nın azline ve Sunullah Efendi ile sıkı temasta olan Güzelce Mahmud Paşa'nın sadaret kaymakamı olmasına yol açtı.⁵⁴

Aslında Sunullah Efendi ile Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa arasında bir ihtilaf söz konusuydu. Bu anlaşmazlık ikinci kez göreve getirilen Sunullah Efendi'nin 34 gün sonra yeniden azlini etkiledi. Her iki isim arasındaki çekişmede taraflar, askere dayanmayı tercih ettiler. Sadrazam yeniçerileri yanına alırken, Sunullah Efendi ve Güzelce Mahmud Paşa yeniçerilerin rakibi olan sipahileri yanlarına çektiler. Sadrazam arkasına aldığı yeniçerilere güvenerek, padişaha bir arzda bulundu. Bu arzda yaşanan olumsuzlukların baş aktörü olarak anılan Sunullah Efendi aynı zamanda sipahilerin ayaklanmasının sebebi olarak da gösterilmiştir. Buna gerekçe olarak da şeyhülislamın hilafet makamını hedeflediğine dikkat çekilmiştir. Bütün bunlara dayanarak şeyhülislamın ya idamının gerçekleşmesini ya da Rodos'a sürülmesinin yeniçerilerce arzulandığını da eklemiştir. Ayrıca Sadaret Kaymakamı Güzelce Mahmud Paşa'nın isyandaki rolünden dolayı öldürülmesinin uygun olduğuna dair fikir beyan etmiştir.⁵⁵ Yemişçi Hasan Paşa, siyasi gücünü korumak için Sunullah Efendi'nin katledilmesini arzu etmiştir. Fakat ulema sınıfına mensup olanlar, Şeyh Bedreddin olayında görüldüğü üzere devletin selametine karşı ağır hareketlere teşebbüs etmedikleri takdirde, işledikleri suçların derecesine bakılmaksızın siyaseten katledilmek yerine azil ya da sürgün cezalarına çarptırılırlardı.⁵⁶ Nitekim yaşanan hadiseler, fiilen görevde bulunan şeyhülislamın *muharrik-i fitne* yakıştırmasıyla azlini beraberinde getirmiştir. Sunullah Efendi, her ne kadar saklanarak ortamın durulmasını beklediyse de bu durum görevden el çektilmesine engel olamadı.⁵⁷

Yeniçerinin desteklediği Yemişçi Hasan Paşa, padişahın da onayını alınca sipahi ayaklanmasını bastırdı. İsyanın elebaşları idam edilmek suretiyle sipahiler kontrol altına alındı.⁵⁸ Sunullah Efendi'nin azli sadrazamın yetki alanını genişletti. Bu gücün etkisiyle bazı tayin ve azillere kalkışan Yemişçi, birtakım yeni vergilerin yürürlüğe girmesinde de etkili oldu. Ancak onun bu faaliyetleri pek hoş karşılanmadı. Sadrazamın iktidarı, başta yeni şeyhülislam *Ebulmeyamin Mustafa Efendi* olmak üzere yeniçeri ve darüssaade ağalarının da işine gelmemiştir. Bunun üzerine Sultan III. Mehmed'e sadrazamın yeniçerilerle anlaştığını ve mührü isteseler bile kendisine iade etmeyeceğine dair telkinlerde bulununca, Yemişçi Hasan Paşa

⁵³ Mücteba İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 482-483.

⁵⁴ Mehmet İpşirli, "Sun'ullah Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 531.

⁵⁵ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks (1003-1045/ 1595-1635)*, III, (haz. Şevki Nezihi Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 692, 736; Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 123.

⁵⁶ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix, Ankara 2017, s. 109-114.

⁵⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Silsile-i Ulemâ Mecmuası*, s. 63, 95; Mehmet İpşirli, "Sun'ullah Efendi", s. 531.

⁵⁸ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 123.

görevinden azledildi ve akabinde öldürüldü.⁵⁹ Yemişçi'nin yerine Mısır'da bulunan Malkoç Ali Paşa getirildi.⁶⁰

Sadrazamın öldürülmesi Sunullah Efendi'nin elini güçlendirdi. Bu arada Sultan III. Mehmed vefat etmiş ve yerine oğlu I. Ahmed geçmiştir (21 Aralık 1603).

1.3. Sultan I. Ahmed'in Şeyhülislamı (1603-1617)

Sultan I. Ahmed tahta geçtikten sonra belli bir zamana kadar devlet yönetimi konusunda çok etkin olamadı. Sultan daha ziyade hocası Mustafa Efendi tarafından yönlendiriliyordu. Hoca Mustafa Efendi ile anlaşamayacağı anlaşılan Şeyhülislam *Ebulmeyamin Mustafa Efendi* görevinden azledildi⁶¹ ve 8 Haziran 1604 tarihinde *Sunullah Efendi* üçüncü kez meşihat makamına getirildi. Bu yeni dönemde yine bizzat idarenin içinde yer aldı, askeri kararlarda ve dahi meşveret meclislerinde aktif rol oynadı. 21 Haziran 1606 tarihinde sadrazam olan Derviş Paşa ile karşı karşıya geldiği gibi daha ileri giderek bir meşverette sultanla dahi tartışmıştır.⁶² Bu tartışmanın sebebi İran üzerine yapılması planlanan seferdi. Derviş Paşa, sadarete gelmeden evvel “veziriazamlar serdar olup ordunun başına geçmediği sürece Şark meselesinin halledilemeyeceğini” savunmaktaydı. Sadrazam olmasına rağmen sefere gitmemek için çeşitli gerekçeler sunmaktaydı.⁶³ Öyle ki zahire sıkıntısı yaşanabileceğini öne sürerek seferin bir yıl sonraya ertelenmesi için Sultan I. Ahmed'i ikna noktasına getirmişti. Ancak Üsküdar'da bulunan ordunun sefere çıkmasının daha uygun olacağını ileri süren Sunullah Efendi, Derviş Paşa'nın da sefere katılması gerektiğini,⁶⁴ hareket halindeki ordunun yabancı elçiler nezdinde iyi bir intibah uyandıracağını ve düşmanı ürküteceğini savunuyordu. Ordunun en azından Halep'e kadar gidip kışı orada geçirmesini, zahire temini hususunda seferdeki ordunun gerekçe gösterileceği üzerinde de ısrarla duruyordu. Sunullah Efendi'nin bu yaklaşımı üzerine I. Ahmed, Üsküdar'daki askerin sefer yoluna koyulmasını kabul etti ve ordunun başında Deli Ferhad Paşa'yı görevlendirdi. Sunullah Efendi'nin, zahire temini için iç hazineden yardım talebi karşılık bulmayınca Mısır hazinesinden takviye istedi. Padişahın şahsi masraflarına ayrılmış Mısır hazinesi için yapılan bu teklif; *Mısır hazinesi bizim ceyb harçlığımızdır, andan nice verilür* ifadeleriyle karşılık bulmadı. Bu istişare toplantısından sonra Derviş Paşa, kendisini sefere göndermek istediği için Sunullah Efendi'ye karşı iyice bilendi ve onun azline sebep oldu (28 Temmuz 1606). Yeni atama ile meşihata getirilen *Ebulmeyamin Mustafa Efendi*'nin yaklaşık dört ay sonra vefat etmesi, Sunullah Efendi'ye 23 Kasım 1606 tarihinde şeyhülislamlığın kapısını yeniden açtı.⁶⁵ İntikam duygusuyla hareket eden Sunullah Efendi, Şark seferine giden Deli Ferhad Paşa'nın başarısızlığını⁶⁶ ve Anadolu'da Celalilerden kaynaklı karışıklığı fırsata çevirdi. Derviş Paşa'nın icraatlarının yetersiz olduğu konusunda padişahı ikna ederek, önce görevden azline akabinde idamına (9 Aralık 1606) sebep oldu. Derviş Paşa'dan boşalan koltuğa Sunullah Efendi'nin önerisiyle Kuyucu Murad Paşa getirildi.⁶⁷ Kısa bir süre sonra Kırım hanlığının tayin meselesine⁶⁸ müdahil olması ve devlet adamlarıyla ters düşmesi

⁵⁹ Orhan F. Köprülü, “Hasan Paşa, Yemişçi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 342-343.

⁶⁰ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 124.

⁶¹ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 143-144.

⁶² Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam Sun'ullah Efendi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, 13 (1983-1987), s. 214.

⁶³ *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, II, (haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 46; Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 150.

⁶⁴ Fikret Sarıcaoğlu, “Derviş Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 195-196.

⁶⁵ *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, s. 847-854; *Naîmâ Târîhi*, I, s. 466-468, s. 471; *Zübdetü't-Tevârih*, II, s. 49.

⁶⁶ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 153-154.

⁶⁷ Fikret Sarıcaoğlu, “Derviş Paşa”, s. 196. Derviş Paşa'nın katli için bkz. *Naîmâ Târîhi*, I, s. 471-474.

⁶⁸ Kırım Hanlığına tayin meselesi için bkz. *Naîmâ Mustafa Efendi*, *Naîmâ Târîhi*, II, (çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 555-558.

sonucunda 5 Haziran 1608 yılında son kez azledildi. Bundan sonra inzivaya çekildi ve dört yıl sonra da vefat etti.⁶⁹

Sunullah Efendi'nin ikinci ve üçüncü azillerinde kısa süreliğine de olsa *Ebulmeyamin Mustafa Efendi* hizmet etmiştir. 7 Şubat 1603 yılındaki ilk atanma döneminde I. Ahmed'in imamı Mustafa Safi Efendi ile arası açıldı. Sadaret kaymakamı Kasım Paşa ile birlik olduğu gerekçesiyle 8 Haziran 1604 yılında emekli oldu. 28 Temmuz 1606 tarihindeki ikinci şeyhülislamlık dönemi dört ay sürdü ve 23 Kasım 1606 yılında vefat etti.⁷⁰

Sunullah Efendi'nin ilk azlinden sonra yerine Hoca Sadeddin'in oğlu *Mehmed Efendi* getirildi (2 Ağustos 1601). Hocazade'nin görevi, Sunullah Efendi'nin yeniden şeyhülislam olduğu 5 Ocak 1603 tarihine kadar sürdü. Sunullah Efendi'nin dördüncü kez azlinden sonra yeniden göreve getirildi ve ölene kadar bu makamda kaldı.⁷¹

Görev süresi toplam sekiz buçuk yılı aşan Hocazade Mehmed Efendi, tıpkı babası gibi idari ve siyasi olaylarda etkili oldu. Yine kendisinden önceki meslektaşları gibi bazı devlet adamlarıyla anlaşmazlığa düştü ki bunlardan biri de Veziriazam Nasuh Paşa'dır. Nasuh Paşa'nın, ilmiye mensuplarının tayin durumuna daha evvel vezirler tarafından icra edilen bir görev olması gerekçesiyle müdahil olması ve herhangi bir meşverette bulunmadan bazı kadılıkları direkt padişaha arz etmesi, Hocazade'nin hoşuna gitmedi.⁷²

Nasuh Paşa, aynı zamanda Padişah damadı idi. Bu vesileyle devşirdiği güç çevresindekileri ve kapı halkını da rahatsız etmekteydi. Nasuh Paşa'nın kendi adamlarını değişik mali görevlerle Anadolu'ya yollayıp kanunsuz vergi, haraç toplattığı da şikâyet konusu olmuştu. Daha da ötesi Şah Abbas ile gizlice ittifak kurduğu yönündeki şayialar ile saltanat kurmak veya Kırım hanını tahta geçirmek istediğine dair iddialar, padişah damadının sonunu hazırladı. Şeyhülislam Hocazade Mehmed Efendi, Darüssaade Ağası Mustafa Ağa ve Sultan imamı Safi Mustafa Efendi'nin düşmanlıklarının da etkisiyle idam edildi.⁷³

Hocazade Mehmed Efendi 2 Temmuz 1615 tarihine kadar görevini icra etmiştir. Söz konusu tarihte, vebadan vefat edince yerine kardeşi *Hocazade Esad Efendi* geçmiştir.⁷⁴

1.4. Sultan I. Mustafa ve Sultan II. Osman'ın Şeyhülislamları (1617-1622)

2 Temmuz 1615'te henüz Sultan I. Ahmed'in saltanatı döneminde şeyhülislam olan Esad Efendi, 21 Mayıs 1622 yılına kadar görevini icra etmiştir.

Sultan I. Ahmed'in vefatından sonra Osmanlı'nın yönetim yapısı ve taht veraseti sisteminde önemli değişiklikler yaşandı.⁷⁵ I. Ahmed'in Mahfiruz Hadice Sultan'dan olma oğlu şehzade Osman dururken, kardeşi Mustafa'nın saltanatı tanındı. I. Mustafa'ya taht yolunu açan isimlerin başında Şeyhülislam Hocazade Esad Efendi gelmektedir. Şeyhülislam; Kaymakam Sofu Mehmed Paşa ile ileri gelen devlet adamlarını kendi safına çekmeyi başarmıştı. İttifak neticesinde tahta oturan I. Mustafa'nın saltanatını, I. Ahmed'in eşlerinden Kösem Sultan da

⁶⁹ Mehmet İpşirli, "Sun'ullah Efendi", s. 531.

⁷⁰ Mehmet İpşirli, "Ebulmeyamin Mustafa Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 362-363.

⁷¹ Mehmet İpşirli, "Mehmed Efendi, Hocazâde", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 452-453.

⁷² Mehmet İpşirli, "Mehmed Efendi, Hocazâde", s. 453.

⁷³ Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 427-428.

⁷⁴ *Na'imâ Târihi*, II, s. 682.

⁷⁵ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 133.

desteklemekteydi.⁷⁶ Onun bu davranışı oğullarının hayatta kalmasını sağlayarak, ileride valide sultan olma amacını taşımaktaydı. Zira akli melekeleri yerinde olmayan Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve oğullarından birinin tahta geçmesi daha kolay olacaktı.⁷⁷

22 Kasım 1617- 26 Şubat 1618 tarihleri arasında 94 gün tahtta kalan I. Mustafa'nın etrafa para saçmak, devlet adamlarına adaba aykırı hareketlerde bulunmak gibi akla aykırı davranışlar sergilemesi onun padişahlık yapamayacağını göstermekteydi. Bu sebeple Şeyhülislam Hocaşade Esad Efendi ve Sofu Mehmed Paşa valide sultan ile anlaşarak Sultan I. Mustafa'yı şeran tahttan indirdiler.⁷⁸ Sultan I. Mustafa'yı tahta çıkaran aynı zamanda oradan indiren şeyhülislam, sultanın otoritesine karşı çıkabilecek ve hatta veraset meselesini belirleyebilecek kadar önemli bir gücün sahibi olduğunu ispatlamıştı. Siyaset sahnesinde bu yeterliliğe sahip olan şeyhülislam,⁷⁹ bu kez hanedanın büyük şehzadesi Osman'ın Osmanlı tahtına çıkmasında etkin rol oynamış ve yeni sultana biat edenlerin başında gelmiştir.⁸⁰ Tahta çıkan hanedan mensuplarının hükümdarlığını onaylayan biat yemini, başlarında şeyhülislamın olduğu üst düzey ulema tarafından yerine getirilirdi.⁸¹ Böyle olsa da II. Osman, kendisinin yerine amcasını tahta oturtan kaymakam ve şeyhülislama kırgın olmanın ötesinde büyük bir kızgınlık beslemekteydi. Bu sebeple cülusundan sonra Sofu Mehmed Paşa'yı kaymakamlıktan alarak Sivas valiliğine atadı ve yerine damat Mehmed Paşa'yı getirdi. Esad Efendi'nin de derecesini düşürerek, ulema tayini ve diğer işleri hocası Ömer Efendi'nin tasarrufuna bıraktı.⁸²

II. Osman Lehistan üzerine sefere çıkmadan önce kardeşi şehzade Mehmed'in katli için fetva istemiş ancak Esad Efendi bu duruma şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun üzerine ilgili fetva Rumeli Kazaskeri Taşköprüzade Kemaleddin Mehmed Efendi'den alınmıştır.⁸³ Bu özel koşul göstermektedir ki Genç Osman devlet içinde mutlak bir mevki kazanma gayretindedir. Öyle ki Türk hükümdarları kendi iktidarlarına ortak veya onun üstünde bir otorite tanımadıklarını tarihin her döneminde göstermişlerdir.⁸⁴

Şeyhülislamın sefere gitmesi adet olmadığı halde Esad Efendi'nin, Sultan II. Osman ile sefere gittiği görülmektedir. Zaten gönülsüz çıkılan bu sefer yolunda, ordunun İsakçı'da konakladığı sırada hastalığını bahane ederek geri dönmüştür.⁸⁵

Lehistan Seferi dönüşü II. Osman, Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı Akile Hanım ile nikâhlandı. Bu nikâhtaki amaç, hocası Ömer Efendi'ye tanınan yetkilerin Ömer Efendi⁸⁶ tarafından sertçe kullanılmasından ötürü kırgınlığı olan ulemayı Esad Efendi aracılığıyla yanına çekmekti. Esad Efendi bu nikâha karşı çıksa da sonunda rıza göstermek zorunda kaldı. Padişah

⁷⁶ Feridun Emecen, "Mustafa I", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 272.

⁷⁷ Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(26), (2009/1), s. 61-62.

⁷⁸ Hasan Bey-zâde Târîhi, III, s. 915-920; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, s. 133; Feridun Emecen, "Osman II", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 453.

⁷⁹ Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan", s. 63.

⁸⁰ *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I, (yay. haz. Ziya Yılmaz, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 670.

⁸¹ Ahmet İnancık, *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 19.

⁸² *Peçevî Tarihi*, II, s. 371; Hasan Bey-zâde Târîhi, III, s. 922-923.

⁸³ *Peçevî Tarihi*, II, s. 376.

⁸⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, s. 36.

⁸⁵ M. Münir Aktepe, "Esad Efendi, Hocaşade", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 340.

⁸⁶ Hoca Ömer'in, yetkilerini katı bir şekilde kullanması Sultan Osman'ın onu ve maiyetindekileri azletmesine sebep olmuştur. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Silsile-i Ulemâ Mecmuası*, s. 87.

ile şeyhülislam her ne kadar hısımlar olsalar da her iki isim arasında bir dostluğun perçinlendiğinden söz edilemez.⁸⁷

II. Osman'ın hacca gitme isteği, yine Esad Efendi ve ulema tarafından hoş görülmedi. Hatta bu farizayı yapmak yerine kendi adına bir cami inşa ettirmesinin daha sevap olacağı yolundaki kanaatini bildirse de padişah ikna olmamıştır. Bunun üzerine padişahların adaletle hükmetmelerinin hacca gitmelerinden daha evla olduğu yönünde çıkarılan fetva da işe yaramadı. Sultanın hacca gitme arzusuyla harekete geçmesi, ulema ve yeniçerinin ayaklanmasına yol açtı ve bu durum sultanın sonunu getirecek isyan hareketini başlattı. Şeyhülislam Esad Efendi, asilerin istekleri doğrultusunda hareket edip isyanı yatıştırmaya çalışsa da muvaffak olamadı.⁸⁸ Neticede Sultan II. Osman tahttan indirildi ve yerine akli dengesi yerinde olmayan I. Mustafa ikinci kez oturtuldu. Esad Efendi, bu duruma direnç gösterse de damadının öldürülmesinin önüne geçemedi. II. Osman'ın ölümüyle 21 Mayıs 1622 yılında görevinden istifa etti.⁸⁹

Sonuç

Ulemanın başı olan şeyhülislamların İslam hukukuna göre vermiş oldukları fetvalar şüphesiz önem arz etmektedir. Ancak bu uygulamanın zaman zaman amacından saptığı ve siyasete uyumlandığı anlaşılmaktadır. Şeyhülislamların vermiş oldukları fetvalar yalnızca dini meseleler ile alakalı değil hayatın her alanıyla ilgilidir. Devletlerarasındaki savaş-barış gibi konularda, iç meselelerde, her türlü hukuki, iktisadi mevzularda fetva makamına başvurulmuştur. Bu yapı, mevcut makamı tasarruf edenlerin yetkilerinin zamanla genişlemesine de imkân vermiştir.

Şeyhülislamların gerek idarî gerek askerî gerekse siyasî konularda sözlerinin geçerli olması ve uygulamalarının hayat bulması onların siyasî güçlerini göstermesi bakımından önem taşır. Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamı olan saltanata oturacak isimlerin belirlenmesine kadar varan büyük bir gücü ellerinde bulunduran şeyhülislamlar, sadaret makamını tasarruf edenlere de karar vermişlerdi. Şeyhülislamların yürüttüğü bu siyaset, elbette şahsi çıkarların ve beklentilerin ön planda olduğu bir siyaset idi. Bunun bir sonucu olarak da güç savaşına girdikleri sadrazamları ya görevlerinden uzaklaştırmışlardı ya da öldürülmelerine sebep olmuşlardı. Şeyhülislamlar, karar mercii olma ve bu hiyerarşiyi koruma mücadelesi vermişlerdi. Öyle ki Damat İbrahim Paşa gibi sadrazamlar belli dönemlerde onlarla uyumlu hareket etmek zorunda kalmışlardır. Ancak sadrazamlar da gücü ellerine geçirdikleri vakit, intikam almaktan geri durmamışlardı.

Ayrıca bazı çevrelere tanınan iltimaslar, güç odaklarının rekabetinin bir sonucu şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim devlet kadrolarına atanacak isimlerde liyakat geri planda bırakılmış, şahıslara hizmet edecek olanların alımlarına öncelik verilmişti.

Devletin içindeki bu güç savaşları iç ve dış siyasette bazen yanlış kararlar alınmasına yol açabilmekteydi. Orduda yeniçeri-sipahi düşmanlığının artması, yeniçerinin itaatsiz davranması bunun yanında sipahinin isyan girişimlerinde bulunması bu güç savaşlarının bir tezahürüdür. Elbette padişahların tecrübesiz oluşları ve iktidarlarını tam anlamıyla hissettirememeleri, onlara ait olan gücün farklı odaklar tarafından kullanılmasını ve ülkenin içinde bulunduğu şartları da unutmamak gerekir.

⁸⁷ Feridun Emecen, "Osman II", s. 454.

⁸⁸ Hüseyin Tugı, *Musibetnâme Tahlil-Metin ve İndeks*, (haz. Şevki Nezih Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 27-31 Feridun Emecen, "Osman II", s. 455.

⁸⁹ M. Münir Aktepe, "Esad Efendi, Hoca-zâde", s. 340; *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, s. 941-949.

Kaynakça

Afyoncu, Erhan; Ahmet Önal, Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

Akdağ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyanları*, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

Akgündüz, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri, I*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006.

Aktepe, M. Münir; "Esad Efendi, Hocazade", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 340-341.

Alan, Ercan; *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015.

Atar, Abdulkadir; *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat (XVIII. Yüzyıl)*, Albaraka Yayınları, İstanbul 2020.

Atar, Fahrettin; "Fetva", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 487-488.

Baltacı, Cahit; "Hâmid Efendi, Çivizade Damadı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 460-461.

Berber, Emre; Abdullah Vefa Karataş, "Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü", *Kırkkale Hukuk Mecmuası*, 2(1), (2022), s. 235-262.

Börekçi, Günhan; "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(26) (2009/1), s. 45-96.

Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicillatı Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.)*, No: 50, Hüküm 90.

Emecen, Feridun M.; *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, İSAM Yayınları, İstanbul 2021.

Emecen, Feridun; "Mustafa I", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 272-275.

Emecen, Feridun; "Osman II", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 453-456.

Güler, Nazenin Saadet; *Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.

Hasan Bey-zade Ahmed Paşa; *Hasan Bey-zade Târîhi Metin ve İndeks (1003-1045/ 1595-1635)*, III, (haz. Şevki Nezihi Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2004.

Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (haz. Sevim İlğürel), TTK Yayınları, Ankara, 1998.

Hüseyin Tugi; *Musîbetnâme Tahlil-Metin ve İndeks*, (haz. Şevki Nezihi Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2010

İhsanoğlu, Ekmeleddin; *Silsile-i Ulemâ Mecmuası Adlandırma, Manalandırma ve Yararlanma Teşebbüsü*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2024.

İlgürel, Mücteba; “Karayazıcı Abdülhalim”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 482-483.

İnalcık, Halil; *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

İnanır, Ahmet; *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.

İpşirli, Mehmet; “Abdülkadir Şeyhî Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 244.

İpşirli, Mehmet; “Bostanzade Mehmed Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 311.

İpşirli, Mehmet; “Çivizade Mehmed Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 347-348.

İpşirli, Mehmet; “Ebülmeyâmin Mustafa Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 362-363.

İpşirli, Mehmet; “Kadızaade, Ahmed Şemseddin”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 96-97.

İpşirli, Mehmet; “Mehmed Efendi, Hocazade”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 452-453.

İpşirli, Mehmet; “Sun‘ullah Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 530-532.

İpşirli, Mehmet; “Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, 13 (1983-1987), s. 209-256.

İpşirli, Mehmet; “Şeyhülislam”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 91-96.

İşbilir, Ömer; “Nasuh Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 426-428.

Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden “Çivizade Mehmed Efendi Ruznâmçesi”, (yay. haz. Yasemin Beyazıt), TTK Yayınları, Ankara 2018.

Kadıasker Mülâzım Ruznâmçelerinden Bostanzade Mehmed Efendi Defteri, (yay. haz. Yasemin Beyazıt), TTK Yayınları, Ankara 2020.

Karaaslan, Muhammet Abdülmecit, Nevzat Bakırcı; *17. Yüzyıl Osmanlı'sında Siyâsî, İktisâdî, Sosyal, Hukûkî Hayat ve Şeyhülislâm Bâlizade Mustafa Efendi'nin Fetvaları*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2022.

Köprülü, Orhan F.; “Hasan Paşa, Yemişçi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 342-343.

Mehmed Süreyya; *Sicill-i Osmanî*, 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Midilli, Muharrem; *Aile Hukukî Hayat ve Şeyhülislâm Osmanlı Aile Hukuku Üzerine 1001 Fetva (16.-18. Yüzyıllar)*, Fecr Yayınları, İstanbul 2023.

Mumcu, Ahmet; *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix, Ankara 2017.

Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i, II, (haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), TTK Yayınları, Ankara 2003.

Naîmâ Mustafa Efendi; *Naîmâ Târihi*, I, (çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1967.

Naîmâ Mustafa Efendi; *Naîmâ Târihi*, II, (çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.

Özcan, Abdülkadir; “Hadım Hasan Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 5.

Özcan, Tahsin; “Mehmed Efendi, Malûlzade”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Akara 2003, s. 456-457.

Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevî Tarihi*, II, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Saraçoğlu, Tuba Nur; *Osmanlı'nın Bilgeleri Molla Fenârî*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2018.

Sarıcaoğlu, Fikret; “Derviş Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 195-196.

Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, II, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999.

Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999.

Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), I, (yay. haz. Ziya Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 2003.

Turan, Şerafettin; “Hoca Sâdeddin Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 196-198.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Ünal, Neslihan; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları”, *Tarih Okulu Dergisi*, XXIX (Mart 2017), s. 153-179.

Yanar, Ömür; “Osmanlı Merkezi İdaresinde Siyasi Güçler Dengesi Bağlamında Şeyhülislam (16. Yüzyıl Sonlarından 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar)”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(33) (2022), s. 54-71.